

УДК 398.3(477.87):159.922.4
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1273>

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ОБРАЗУ ПОВІТРУЛІ В УКРАЇНСЬКИХ КАЗКАХ ТА БУВАЛЬЩИНАХ

Оксана ТИХОВСЬКА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>
докторка філологічних наук, професорка,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
кафедра української літератури,
пл. Народна, 3, 88000, м. Ужгород, Україна,
e-mail: oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

Мета статті — проаналізувати семантику образу повітрулі в різних жанрах українського фольклору.

Повітруля відрізняється від інших жіночих міфологічних персонажів (мавок, русалок) здатністю літати й владою над вітрами. Вона є амбівалентним образом, народна уява приписує їй диференційоване ставлення до чоловіків. Легенди, бувальщини, казки моделюють різні ситуації зустрічі головного героя з повітрулею, яка постає в них проекцією архетипу Аніми. У чарівних казках повітруля може стати дружиною хлопця, якщо він викраде її крила чи одяг («Жона-повітруля», «Сопілкар Марко і повітруля», «Жінка, що мала крила»). Крила (одяг) повітрулі символізують її причетність до небесної сфери, до стихії повітря, також вони є магичною оболонкою, яка робить повітрулю невидимою. До прикладу: у казці «Жених-вуж і наречена-жаба» повітрулі постають як другорядний персонаж, вони допомагають головному героєві здобути бажане.

Отож об'єктом дослідження є українські казки, повір'я та бувальщини, героїнею яких є повітруля, а також фольклорно-етнографічна розвідка Федора Потушняка «Демони в народних віруваннях» (1940).

Предмет дослідження — етнопсихологічна специфіка образу повітрулі.

Методи дослідження — психоаналітичний, структурно-семантичний, структурно-типологічний, генетичний.

Ключові слова: міфологія, бувальщина, повітруля, чарівна казка, психоаналіз, фольклор Закарпаття.

Oksana TYKHOVSKA
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>
D. Sc. in Philology, SHEE «Uzhhorod National University»,
Professor of the Ukrainian Literature Department,
3, Narodna Square, 88000, Uzhhorod, Ukraine,
e-mail: oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

ETHNOPSYCHOLOGICAL SPECIFICS OF THE IMAGE OF POVITRULYA IN UKRAINIAN FAIRY TALES AND OLD STORIES

The purpose of the article is to analyze the semantics of the image of povitrylya in different genres of Ukrainian folklore. The object of the research is Ukrainian fairy tales, beliefs and old stories, the heroine of which is povitrylya, as well as folklore and ethnographic research of Fedir Potushnyak «Demons in folk beliefs» (1940). The subject of research is ethno-psychological specifics of the image of povitrylya. Methods of the research are psychoanalytic, structural-semantic, structural-typological, genetic.

Povitrylyas differ from other female mythological characters (mavkas, mermaids) because they can fly and have power over the winds. She is an ambivalent image. It is believed that povitrylyas treat boys with an unclean conscience with contempt and tear them to pieces. In some mythological stories of Transcarpathia, the image of friendly povitrylyas sometimes appears. They are projections of the light goddess, shepherds fall in love with them and stay with them in the mountains.

Legends, old stories, and fairy tales model different situations of meeting their main character with a povitrylya, which appears as a projection of the archetype of Anima. In fairy tales, a povitrylya can become a man's wife if he steals her wings or clothes («Wife-povitrylya», «Sopilkar Marco and povitrylya», «Woman who has wings»). The wings (clothes) of the povitrylya symbolize its belonging to the celestial sphere, to the element of air, and they are also a magical shell that makes the povitrylya invisible. At the same time, the wings of the povitrylya are a metaphorical mask that determines the dominance of the divine nature in a woman's soul, reveals her spiritual qualities. Wings dropping symbolizes the approaching of the povitrylya to the image of an ordinary woman and presupposes the possibility of her obedience to another's will (husband's wishes). The hero of fairy tales loses a wife-povitrylya for a short period of time, but later regains her back, and in old stories with a similar motif, the povitrylya disappears forever from the life of her husband. In the fairy tale «The Bridegroom-Snake and the Bride-Frog» the povitrylya appears as a minor character. She helps the main character to get what he wants. In the fairy tale «About Pharmudz-Ivan» the image of the povitrylya acquires distinctly demonic characteristic, she kidnaps the bride of the main character and thus forces him to go through a series of difficult trials. In the stories «Polonyna Kamin», «Bisytisia» the povitrylya tries to make the hero the object of her passion, and later the unrealized love scenario makes the young man extremely unhappy, he is no longer able to fall in love.

Keywords: mythology, old story, povitrylya, fairy tale, psychoanalysis, folklore of Transcarpathia.

Вступ. Повітруля — це міфологічний образ, який побутує у фольклорі українців Закарпаття, деякими рисами вона подібна до мавок та русалок, однак відрізняється від них здатністю літати. Повітруля належить до духів природи, які в українській міфології мають амбівалентну семантику: можуть бути і добрими, і злими. Часто їх ставлення до людини у фольклорних творах зумовлюється морально-етичними якостями особистості, з якою вони контактують. Як відзначав С. Кримський, «в українському менталітеті та пов'язаній з ним національній культурі спостерігається паралелізм зображення життя природи та людини, органічний зв'язок природного та соціального» [1, с. 293]. Учений наголосив, що архетип природи наповнюється символами життя і підноситься над поганською, пантеїстичною поетизацією зовнішнього буття тим, що виступає як резонатор людської душі. Відтак міфологічні образи символічно «відтіняють» риси характеру людини, її мрії, захоплення та фобії. І «паралелізм внутрішнього, особистого космосу людини та сфери природи не зводиться до діалогу, а розглядається як входження до спільного для них символічного світу мудрості чи духовного життя» [1, с. 293]. Тобто особа пізнає себе через метафоричне сприйняття міфологічних сюжетів та образів. Український фольклор, як стверджує С. Кримський, є «справжнім втіленням єдиного для людини та природи символічного світу» [1, с. 293].

Усвідомлення етнопсихологічного виміру міфологічних образів можливе через застосування психоаналітичного методу дослідження. Глибоку аналітичну інтерпретацію міфологічних образів та сюжетів міфів і казок крізь призму психоаналізу здійснили С. Біркхойзер-Оері, Х. Дікманн, Дж. Кемпбелл, М. Люті, Е. Нойманн, К.-П. Естес, Д. Калшед, М.-Л. фон Франц, К.-Г. Юнг та ін., використавши фольклорні тексти задля вивчення психології людини, пізнання її внутрішнього світу через зіставлення сновидінь з сюжетами й символікою міфологічних оповідей. Міфологічні образи в кожному з фольклорних жанрів мають свою, особливу семантику. Цілком погоджуємося з міркуванням В. Ятченка, що «своє психоаналітичне підґрунтя вказують чимало персонажів карпатського фольклору: нявки, чугайстери, потерчата, русалки» [2, с. 196]. Учений переконливо доводить, що така «закоріне-

ність міфологічних образів відіграла дуже важливу роль в формуванні духовності українського етносу, особливо у виникненні й розвитку таких екзистенційно забарвлених почуттів, як провинна, страх, совість» [2, с. 196]. Слушним є міркування В. Ятченка, що образи небіжчиків, упирів, русалок, вурдалаків, Смерті та інших міфологічних персонажів варто розглядати як «об'єктивовані втілення самоаналізу людини, розгляду нею своєї поведінки, способу оцінювання тих або інших власних вчинків крізь норми моралі» [2, с. 197].

У чарівних казках об'єктивація та взаємодія архетипів в образах різних героїв відображає вдалий метафоричний сценарій ініціації людини (пропонує символічну модель дорослішання, що має зробити її щасливою). Взаємодія архетипних образів у межах легенд, бувальщин, повір'їв є іншою, тут про ініціацію не йдеться, міфологічні образи відображають певний зміст колективного несвідомого, який, як правило, лякає людину.

Отож об'єктом нашого дослідження є українські казки, повір'я та бувальщини, героїнею яких є повітруля, а також фольклорно-етнографічна розвідка Федора Потушняка «Демони в народних віруваннях» (1940), а предмет дослідження — етнопсихологічна специфіка образу повітрулі. При опрацюванні теми застосовані такі методи дослідження — психоаналітичний, структурно-семантичний, структурно-типологічний, генетичний.

Основна частина. Як відзначив Ф. Потушняк, повітрулі уявлялися українцям Закарпаття дивовижно гарними жінками: «Їх довге жовто-пісочне волосся завжди прикрашене квітами, що спадає майже до п'ят. Волосся покриває їх задню частину тіла. Спереду повітрулі прикривають голе тіло квітами» [3, с. 3]. Згідно з народними повір'ями, помешканням повітруль є печери в горах та лісах, там вони нібито перебувають від дня Чесного хреста і до Благовіщення. «Саме на Благовіщення, коли Бог благословляє землю, повітрулі вилітають зі своїх печер на вершини гір і тут починають свої нескінченні ігри, то знову піднімаються в повітря, здіймаючи при цьому вітер, і кружляють над лісами і полонинами [...]. Вони вміють співати: пісні їх прекрасні, але ми їх не завжди розуміємо і не завжди чуємо» [3, с. 3]. Уявлення про незрозумілу людям мову повітруль уявляє різноманітне сприйняття народом цих міфологічних кра-

сунь як уособлення дивовижної, непізнаної, дикої природи жінки.

У народних уявленнях українців Закарпаття повітрулі на полонинах нібито мають свої квітники, де ростуть найкрасивіші троянди та лікувальні трави. Відповідно на повітруль проєктується семантика богинь-покровительок природи й рослинності. Прагнучи долучитися до божества, отримати магічну силу, пастухи на Івана Купала шукають ці троянди, щоб вкрати їх, лізуть по скелях за ними. «На вершинах, де повітрулі танцюють, не росте трава і худобу пускати на ці місця не дозволяється, бо повітрулі можуть «зіпсувати» її. Харчуються вони тільки молоком оленів, які їм служать, як корови людям. Тому повітрулі стережуть оленів, як свою власність, пасуть їх і виганяють углиб лісу, якнайдалі від мисливців та інших недругів. Вони відбирають молоко від інших лісових тварин і напувають ним оленів. Воду повітрулі п'ють тільки дощову, тому охоче перебувають у хмарах» [3, с. 3].

Образ повітрулі є амбівалентним, вона може бути і доброю, і злою. Народна уява приписує їй диференційоване ставлення до чоловіків. Добрим є її ставлення до талановитих юнаків, музикантів. А негідного хлопця, як відтворено у міфологічних оповідях Закарпаття, повітрулі вбивають, піднявши в повітря. Таким чином, реалізується сценарій справедливого суду, а з погляду психоаналізу, метафорично моделюється ситуація одержимості чоловіка фемінним архетипом (Анімою), що врешті-решт призводить до руйнування його особистості (а народна оповідь буквалізує цей процес словесною формулою «повітрулі розривають хлопця на шматки»).

Водночас у казці «Жених-вуж і наречена-жаба» (СУС-433В), записаній П. Лінтуром в с. Горінчеві Хустського р-ну, повітрулі карають не юнака, а дванадцятиголового змія. У чарівних казках, за теорією психоаналізу, дракон є метафоричним уособленням злого, демонічного alter-ego героя (архетипу негативної Тіні), тож саме його, а не хлопця, вони прагнуть знищити. Відтак, міфічні красуні сприяють порятунку нареченої головного героя з полону дракона. І спочатку не самі вступають у протиставлення злім, а лише скеровують Івана (головного героя), дають йому «кужіль і кажуть:

— Запали цей кужіль і, як оббіжиш хату, а кужіль не згорить, будеш її мати.

Кужіль не згорів. Повітрулі зібрали попіл, дали йому» [4, с. 147] та сказали підмішати попіл до страви, яку їсть змія. Однак ця спроба позбутися ворога була невдалою — змія дав скуштувати отруєну їжу собаці, і той помер замість нього. Кужіль — це річ, яка використовувалася під час прядіння і ткацтва, а отже, тісно пов'язана і з магією прядіння. Він символізує жіночу працю й постає у казці метафоричним уособленням фемінних персонажів (нареченої-жаби та повітруль). Оскільки запалений кужіль не згорає цілком, це символізує нездатність змія (а дракони, як відомо, асоціюються з вогнем — вони його видихають) подолати, підпорядкувати собі дівчину й повітруль. Також саме через існування символічного зв'язку між змієм та вогнем він не з'їдає страву, у яку був підсипаний попіл, — вогонь не здатен його вбити. Тому вдруге самі повітрулі знищують змія, використавши свою владу над стихією повітря: «Повітрулі взяли змія межі себе і доти танцювали з ним, доки не розвіяли його до смерті» [4, с. 147]. Як бачимо, у цій казці на повітруль проєктується образ чарівного помічника, позитивної Аніми героя, яка допомагає йому здолати антагоніста — дванадцятиголового змія, уособлення архетипу негативної Тіні.

У міфологічних оповідях Закарпаття інколи зустрічається образ доброзичливої повітрулі, яка є проєкцією доброї (світлої) богині, у яку закохуються земні хлопці, і їм не відводиться роль жертви: «У хороших хлопців повітрулі закохуються. Щоб викликати любов повітрулі, хлопець повинен бути сміливим і чистим. Такого повітрулі приносять до себе. Люблять вони і тих, хто гарно грає на сопілці або на гуслях. Вони заманюють музикантів і несуть у повітрі разом з інструментом» [3, с. 3]. Легенду про вкраденого повітрулями вівчаря, що має назву «Полонина Камінь», записав В. Піпаш-Косівський. Тут вівчар потрапляє у видолинок, що має назву Корито, розташований на горі Камінь між Раховом і Косівською Полянню, і там відбувається його зустріч із повітрулею, яка прийшла, почувши його гарну гру на сопілці. «Під смерічкою стояла молоденька дівчина. Вона пильно дивилася на нього, слухала чарівну мелодію сопілки. Плаття на ній було біле як сніг, і довге до землі, тонесеньке, як павутиння. Крізь нього видно було красиве ніжне тіло [...]. На грудях висали дві довгі коси золотавого волосся. Дівчина тримала китицю польових ромашок» [5, с. 32]. Пові-

трулі дуже сподобалося, як вівчар грав на сопілці, і вона покликала його з собою. Згодом хлопець зрозумів, що перед ним не звичайна дівчина, бо «красуня не йде, а немов пропливає. І трава не шелестить під її ногами, і квітки не згинаються [...]. Узняв його страх — хотів оглянутися» [5, с. 33], але повітруля заборонила й повела його на вершину гори. «Коли вже були біля самої вершини гори, перед вівчарем пропливла завеса туману. Він нічого не бачив — ні дівчини, ні поля, не відчував запаху зілля, яке росло довкола. Тільки розумів, що його хтось веде, тримаючи за руку. Прозрів лише у видолинку-кориті, де мавки збиралися на гулянки. Тут він побачив багато таких дівчат, як та, що його привела» [5, с. 33]. Дівчата-повітрулі слухали його гру на сопілці, самі танцювали, а потім і разом з вівчарем. Вони «узяли його попід руки і швидше від вітру закружляли в танці» [5, с. 33]. Повітрулі пропонували хлопцеві своє кохання: «Хоч котру з нас можеш покохати так, як Гафійку» [5, с. 33], але вівчар відмовився, бо думав про свою дівчину. Відтак, як минуло три дні, повітрулі відпустили хлопця додому й наказали нікому про них не розповідати. «Опівдні перед вівчарем знову проплив туман — заслонив усе навколо. Дівчина взяла вівчаря за руку і повела на те поле, звідки його приманила. Коли підійшли до смерічки, знявся великий вітер. Легінь і не помітив, коли мавка покинула його й метелицею закружляла в повітрі» [5, с. 34]. Повітрулі прагнули обдарувати вівчаря своїм коханням («...припадали до легіня. Кожна прихилилася до нього, пестила, вимагала від нього ласки» [5, с. 34]), а тому кохання земне стало для нього недоступним. Вівчар прожив до дев'яности п'яти років і не одружився.

«Тільки його одного відпустили повітрулі здоровим з їхнього зачарованого місця, яке й сьогодні називається Корито. Коли б був оглянувся — став би глухим, німим, сліпим, бо за ним ішло страхіття» [5, с. 34]. Звідси виникло місцеве табу — заборона пізно вночі грати на сопілці в горах або на полонині, бо може з'явитися повітруля у вигляді гарної дівчини та забрати з собою.

Подібну міфологічну оповідь зафіксував Ф. Потушняк (1940), однак вона відрізняється від попереднього сюжету тим, що тут вівчаря забирає не сама повітруля, а раптовий потужний вітер. Талановитий хлопець, який грав на сопілці вночі (усупереч засте-

реженням старих вівчарів) і мріяв про свою кохану дівчину, «почув у темряві її голос і вийшов. Але тільки зробив він декілька кроків, як могутній вітер підхопив його і поніс над вершинами дерев з незвичайною швидкістю» [3, с. 3]. Так вівчар опинився серед лісу на полонині й «на велике своє здивування не міг зрушити з місця. І просидів так п'ять днів, доки його не знайшли товариші» [3, с. 3]. З'ясовується, що вихор приніс хлопця до повітруль, які мали намір зробити його своїм коханцем. Вони говорили до хлопця, танцювали навколо нього, а він навіть поворухнутися не зміг. Самі повітрулі в цій міфологічній оповіді уподібнюються до сильного вітру: «Вночі прилетіли до нього повітрулі і танцювали навколо нього з такою швидкістю, що навіть ліс нагинався з ними в такт. Потім сідали навколо нього і співали такими чарівними голосами, як орган. Заглядали йому в очі й любовно підморгували» [3, с. 3]. Вівчар дізнається, що для повітруль є доступною лише та вода, що падає з неба: «Їм не можна торкатися іншої води, окрім дощової» [3, с. 3]. І на прохання хлопця дати йому напитися повітрулі «кидали йому квіти з росою» [3, с. 3]. Вівчар захоплюється незвичайною красою повітруль, але не може доторкнутися до жодної з них, бо в його одязі схований оберіг («манта»). Повітрулі не забрали з собою талановитого вівчаря-музиканта, бо «виявили, що він має у себе «манту», якої вони бояться: непота, пшоно, свячена свічка, цибуля — часник, пшениця, — все в одному вузлику. Нарешті розгнівалися на нього за це і за своє безсилля оволодіти ним, і накидали йому снігу на ноги, від чого він і захворів, а потім був змушений пролежати 6 місяців у лікарні» [3, с. 3]. Ця бувальщина яскраво уподібнює повітруль до дивовижних птахів: «Після півночі вони полетіли геть, ніби ступнями порхаючи вгору. У лісі тоді лунав їх чудовий голос, ніби шум лісу, як веселий спів» [3, с. 3]. А враження від зустрічі з повітрулями визначає майбутній сценарій життя вівчаря: «Його охопив глибокий сум, бо повітрулі були дуже гарними, і хто один раз побачив їх, настільки закохувався, що не міг знайти собі місця на землі» [3, с. 3].

Зустріч вівчаря з повітрулями в цій міфологічній оповіді є незвичайною, оскільки він не здатен вступити з ними в контакт і пасивно бореться з ними: схований в одязі оберіг дистанціює від хлопця міфічних красунь, хоч сам він цього не хоче. Вівчар у

цій бувальщині постає об'єктом бажань повітруль, а згодом згадка про зустріч із ними й нереалізований сценарій кохання робить юнака надзвичайно нещасним. Метафорично повітруля як уособлення ідеалу жінки витісняє образи інших дівчат зі свідомості хлопця.

По-іншому розподіляються ролі між вівчарем та повітрулею у ряді легенд та казок, де хлопець бере собі повітрулю за дружину. Ф. Потушняк зафіксував на Закарпатті міфологічні оповіді про подружні стосунки вівчарів та повітруль: «Як правило, повітруля несе викраденого в печери і там живе з ним, як зі своїм чоловіком. У них іноді бувають і діти: дівчинка буде повітрулею, а хлопчик згодом стане чоловіком повітрулі» [3, с. 3].

Важливе значення в житті повітруль, згідно з народними віруваннями Закарпаття, відіграє музика. Кохання й звучання музичного інструменту стають у сприйнятті цих міфічних дівчат синонімічними поняттями: повітрулі «викраденого юнака несуть з собою на вершини гір і т. д., і тут він повинен грати під час їх танців. Коли викрадений постаріє, його відпускають до дому, якщо він допоможе їм викрасти свого замісника» [3, с. 3]. Однак у чарівних казках подружнє життя чоловіка та повітрулі зображується в межах світу людей. Не повітруля забирає до себе хлопця, а він змушує її прийти жити до його будинку. Зокрема, у чарівній казці «Жона-повітруля» (СУС-400 частково), яку записав П. Лінтур в с. Горінчеві Хустського р-ну, Йосип, син міністра, випадково побачивши повітрулю, змушує її вийти за нього заміж. «Йосип ходив по лісу і потрапив на рибник, де купалося дванадцять повітруль. Підбрався і вхопив одягу однієї дівки і заховав під реклик. Дівки вийшли з води, одинадцять вбралися, а дванадцята ходить гола. Ходить за Йосипом, просячи свою одягу. Йосип не дає одягу і все далі наближається додому. Привів дівку додому, дав їй другу одягу, а ту сховав у скриню й замкнув» [4, с. 99]. Повітруля стала дружиною Йосипа і жила з ним протягом п'яти років. А потім одного разу, коли залишилась сама вдома, відкрила скриню, повернула собі свій одяг і втекла. М.-Л. фон Франц називає такий казковий мотив архетипним: «Герой повинен знайти божественну фігуру своєї Аніми, а потім знову її втратити. Цей мотив можна виявити в численних версіях казок різних народів світу» [6, с. 154]. У другій час-

тині казки образ повітрулі уподібнюється до образу принцеси-чаклунки: вона допомагає Йосипу виконати завдання своєї матері, щоб повернутися з ним до його дому.

П. Лінтур записав від А. Калина ще один подібний казковий сюжет — «Сопілкар Марко і повітруля» (СУС-400 частково). Тут повітруля стає дружиною вівчаря за сприяння діда-чарівника, який радить хлопцеві, що слід робити: «Сядеш під мою бородою і почнеш пиццалити (грати на сопілці. — О. Т.). Награвай так сильно, щоб дівки у танці геть розгарячилися та пороздягалися. Але добре роздивися доти, бо то повітрулі, коли вони роздягнуться, то їх не стане видно. На котру з них маєш ласку, візьми її одяг, а кинь її сорочку. Та й ніколи не віддавай їй дівочого плаття» [7, с. 145]. У цій казці дещо зміщені акценти: повітрулі видимі у своєму одязі, а коли скидають плаття, їх побачити не можливо. Очевидно, цей текст є пізнішим за походженням, оскільки в народних віруваннях Закарпаття, зафіксованих Ф. Потушняком у 40-х роках ХХ століття, навпаки: скидання повітрулями крил (що мають семантику одягу, магічної оболонки) робить їх видимими. Також новим у казці «Сопілкар Марко і повітруля» є мотив підміни плаття повітрулі сорочкою вівчаря. Одягнувши вбрання чоловіка, повітруля сама стає частиною світу людей.

Зазначимо, що у казках «Жона-повітруля» та «Сопілкар Марко і повітруля» втрачений важливий елемент, який відображає міфічну природу повітрулі: у них герої викрадають одяг міфічної дівчини, коли вона купається з сестрами в озері. А, згідно з повір'ями Закарпаття, повітрулю можна було зробити звичайною жінкою, якщо викрасти її крила (і зробити це можна було лише у певні дні року): «На Іван-день та на Петра купаються повітрулі в озерах між лісами. Тоді озеро «кипить» — грає. Перед купанням вони скидають з себе крила-оболонку, на яких літають, і після цього стають видимими. Якщо хтось крила вкраде, то за ним повітруля буде йти аж до самого дому» [3, с. 3].

У казці про одруження вівчаря з повітрулею, яку зафіксував Ф. Потушняк, саме завдяки викраденню крил дивовижної дівчини хлопець зміг забрати її до себе. «Опівночі молодий вівчар повертався до себе у колибу. Місяць яскраво освітлював все навкруги. Проходячи повз озеро серед лісу, вівчар дуже зди-

вувався, коли помітив, що в озері купається багато голих дівчат незвичайної краси. Одна з-поміж них йому особливо сподобалася. За порадою одного з вівчарів, юнак заховався у мосі, зрозуміло, що з «мантою», і чекав. Повітрулі прийшли знову купатися. Тоді молодий вівчар підкрався і викрав крила своєї коханої» [3, с. 3]. Таким чином, тут крила символізують причетність повітрулі до небесної сфери, до стихії повітря, також вони є магичною оболонкою, яка робить повітрулю невидимою. На нашу думку, крила повітрулі — це метафорична маска, яка зумовлює домінування в душі жінки божественної природи, розкриває її потенційні духовні якості. Скидання крил символізує наближення повітрулі до образу звичайної жінки й передбачає можливість її підпорядкування чужій волі (бажанням чоловіка).

Водночас ця казка окреслює безсилість повітруль перед оберегами, створеними людьми, нездатність міфічних дівчат завдати шкоди чоловікові, який має «манту»: «Повітрулі почали переслідувати злодія, та не змогли його наздогнати, бо в нього була «манта». Але того ж дня кохана повітруля з'явилася перед його хатою. Хлопець оженився на ній, і вона народила йому хлопчика» [3, с. 3]. Далі, як і в попередній казці, повітруля за відсутності чоловіка знаходить свої крила, забирає сина й летить геть. Водночас у тексті сказано, що втечі повітрулі можна було уникнути, якби чоловік спалив її крила. Але оскільки «вівчар не спалив їх, як йому говорилося» [3, с. 3], дружина покинула його дім. «Дуже засмував вівчар, не знаходив собі місця. Нарешті він залишив господарство і пішов у ліс шукати жінку. Блукаючи по лісі, він зустрів трьох «диких людей» [3, с. 3]. Вівчареві вдалося обдурити їх, привласнити шаблю, «яка сама тне»; чоботи-сороходи та плащ-невидимку. Завдяки цим чарівним предметам вівчар повернув собі дружину та сина: «Сама повітруля не захотіла повертатися до людей. Тоді вівчар своєю шаблею зрубав голови матері й сестрам своєї жінки і змусив її повернутися до нього до дому при допомозі чобіт-сороходів, а перед тим спалив її крила. З тих пір вони жили разом довго і щасливо. Повітруля жила й працювала, як звичайна жінка, але деякі «дикі» сторони її поведінки так і залишилися при ній» [3, с. 3].

Казку про викрадення закоханим хлопцем крил повітрулі («Жінка, що мала крила») записав М. Іва-

сюк у с. Мілієві Вижницького району Чернівецької області від Ю. Булиги. У цій казці, на відміну від інших подібних сюжетів, герой є не музикантом, а мисливцем, повітруль тут не дванадцять, а три: «Петрик підріс, навчився полювати. Якось вийшов на одну галявину, а там росла шовкова трава. Він не хотів травичку столочити — ліг скраю під кущем і почав дрімати. Раптом чує: фох-фох-фох. То прилетіли три дівчини. Такі файні, аж рота роззявив. Вони скинули крила, поклали їх у шовкову траву і красенько взялися за руки, аби танцювати. Коли їм доста було з танцю, знову почепили собі крила і полетіли геть» [8, с. 185]. Герой викрадає крила наймолодшої повітрулі, і вона стає його дружиною, народжує сина. Через п'ять років повітруля залишає свого чоловіка, бо він піддався на вмовляння людей і повернув їй крила, щоб вона краще могла танцювати. І, зазнавши пригод, подібних до описаних у варіанті Ф. Потушняка, чоловік повертає собі жінку-повітрулю. Відмінність цього сюжету є також у тому, що герой забирає жінку і сина, не завдаючи шкоди її матері й сестрам.

Бувальщину про викрадення чоловіком повітрулі та її втечу записав І. Сенько у с. Келечин на Міжгірщині від Дмитра Коваля: «Єден чоловік зловив повітрулю. Лишив черлений чобіт у горосі, вона прилетіла і приміряла. Він вискочив і імив її. Зняв із неї платину, бо так йому радили, аби не полетіла від нього. Платину запрятав і жив із тою повітрулею як із жоною. Та вона якось найшла платину і полетіла від нього» [9, с. 187]. Отже, у цій міфологічній оповіді повітруля потрапляє в полон через свою надмірну цікавість: вона приміряла чобіт чоловіка. А взуття в міфології та сновидіннях пов'язане з мотивом одруження (адже потрібна пара чобіт, щоб ходити). У цій бувальщині повітруля одягла лише один чобіт, що метафорично вказує на невзаємність (однобічність) бажання чоловіка створити подружню пару з повітрулею (адже вона сама цього не хоче). Образ крил у цій міфологічній оповіді теж відсутній: замість них чоловік викрадає одяг (платину) повітрулі. Зауважимо, що суттєва відмінність цієї бувальщини від казки полягає в тому, що повернути жінку-повітрулю назад чоловік не зміг. Також у тексті згадується про здатність повітрулі розрізняти властивості різних трав, чим вона уподібнюється до богині-покровительки рослинного світу: «Та по-

вітруля зналася на усяких травах — котра від якої хвороти» [9, с. 187], і навіть дала слухну пораду чоловікові, якому тимчасово була за жінку.

У бувальщині «Бісиця», яку записав І. Сенько 1978 року в селі Келечин від М. Шопляка-Козака, вівчар не прагне стосунків із повітрулею (яка теж володіє магією рослин). Він бачиться щоночі з нею, вони прогулюються полониною, і повітруля розповідає вівчареві про лікувальні властивості різних трав. Побачить вівчар «зілля якоєсь — звідає її, від чого се, від чого те. А вона йому відповідала, що від чого. Раз увидів він якийсь бур'ян і звідує, від чого той помагає, а вона мовчить» [10, с. 39], оскільки ця трава могла розірвати зв'язок чоловіка з нею. Але згодом повітруля все ж відкриває вівчареві таємницю: «Се зілля таке, що кедь ним дотулишся до мене, то ти не мій, а я не твоя» [10, с. 39]. Міфічна дівчина лякає вівчаря небезпечністю цієї трави й попередньо ставить йому умову: «Я тобі скажу, кедь зложиш клятву, аби тобі, якщо будеш це зілля хоснувати, було те, що тій жінці, котра чешеться у неділю» [10, с. 39].

М. Максимович зафіксував повір'я, що «жінки не чешуться в неділю, бо цього дня вінчана голова» [11, с. 146]. Вважаємо, що у свідомості наших предків вибудовувався асоціативний ряд: розчісування волосся в неділю магічним чином могло порушити цілісність (стійкість) шлюбу, спровокувати сварки між чоловіком і жінкою. Однак, згідно з народними віруваннями, табу, яких повинні дотримуватися жінки, не стосуються чоловіків. Тож вівчар дає обіцянку, а потім її легко порушує, і покарання йому за це ніякого нема. «Гоп, — думає легінь, — се я й глядаю». Айбо вона з нього очей не зводить. Він її заговорює, а вона йому голову дурманить. Покажеться йому голою, а волосся розчесане до п'ят, ніби вона одягнена. Айбо у нього своє в голові. Якось до неї підкрався, і тьоп тим зіллям» [10, с. 39]. Так вівчар позбувся уваги повітрулі: вона дорікнула йому порушенням клятви «ї полетіла з вітром. Більше не приходила. Зостався легінь сам. Що з ним було? Нічого, як нічого не буває жоні, котра чешеться в неділю» [10, с. 39]. Правдоподібність описаних у бувальщині подій оповідач ставить під сумнів, порівнюючи їх зі сновидінням: «А, може, то йому снилося» [10, с. 39]. Таким чином, сюжет цієї міфологічної оповіді набуває архетипної семантики: самі події

переносяться у площину сновидіння (коли людина перебуває в несвідомому стані), а побачення вівчаря з повітрулею й утеча від неї є метафоричним переосмисленням асиміляції чоловіком негативної Аніми, усунення її впливу на його життя.

У казці «Про Фармудзь Івана» [12, с. 9—29] (СУС-304) повітруля теж є негативним персонажем, вона викрадає принцесу, дружину царевича Івана, й відносить її у володіння Поганого царя. Відтак, змушує головного героя пройти через складні випробування, на неї також проєктується архетип негативної Аніми.

Згідно з народними віруваннями Закарпаття, повітрулі можуть викрадати чужих дітей: «Охотно повітрулі крадуть у матерів дітей, що сплять на ниві: хлопчика заберуть з собою, а дівчинку ж «путнуть». «Путнуть» вони і кожную людину, котру зустрінуть на своєму шляху. Взагалі до людей вони не є прихильними. Тому важко побачити людині, коли повітрулі танцюють» [3, с. 3]. Такі вірування відображають демонічний аспект образу повітрулі й метафорично застерігають людей перед небезпекою встановлення безпосереднього контакту з незрозумілим і непізнаним — зі змістом колективного несвідомого й архетипом Аніми.

Висновки. Отже, образ повітрулі є амбівалентним — вона може бути і доброю, і злою, під пластом демонічних характеристик криється обличчя давньої крилатої Богині, причетної до процесу світотворення. Легенди, бувальщини, казки моделюють різні ситуації зустрічі з повітрулею, яка постає в них проєкцією непізнаної чоловіком внутрішньої фемінності (Аніми) і 1) може стати його дружиною, за умови дотримання певних табу («Жона-повітруля», «Сопілка Марко і повітруля», «Жінка, що мала крила»); 2) допомагає здобути бажане («Жених-вуж і наречена-жаба»); 3) робить його об'єктом своєї пристрасті («Полонина камінь», «Бісиця»); 4) несе руйнування і смерть («Про Фармудзь-Івана»).

1. Кримський С. Архетипи української ментальності. *Проблеми теорії ментальності*. Київ: Наукова думка, 2006. С. 273—299.
2. Ятченко В. Трансформація уявлень про смерть в карпатському фольклорі як показник екзистенційних прагнень людини. *Науковий вісник національного Університету біоресурсів і природокористування України*. 2009. № 137. С. 195—201.

3. Ф. П. [Федір Потушняк]. Демони в народномъ вѣрованіи. *Русская Правда*. Ужгородъ, 1940. № 181 (30 августа). С. 3.
4. *Закарпатські казки Андрія Калина*. Запис текстів і вступ. ст. П. Лінтура; упоряд. Г. Ігнатович. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1955. 216 с.
5. *Легенди нашого краю*. Редактор-упорядник П. Скунець. Ужгород: Карпати, 1972. 216 с.
6. Франц М.-Л. фон. *Архетипические паттерны в волшебных сказках*. Пер. с англ. В. Мершавки. Москва: Класс, 2007. 256 с.
7. *Дванадцять братів*. *Закарпатські казки Андрія Калина*. Запис текстів та впорядкування П. Лінтура. Ужгород: Карпати, 1972. 239 с.
8. *Казки Буковини*. Запис та літературна підготовка текстів М. Івасюка. Ужгород: Карпати, 1973. 240 с.
9. *Як то давно було: Легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записах Івана Сенька*. Запис та підготовка текстів, упорядкування, передмова, примітки та словник — Іван Михайлович Сенько. Ужгород: Закарпаття, 2003. 368 с.
10. *Чарівна торба*. *Українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М.І. Шопляка*. Упоряд., передм., приміт. та словник І. Сенька; запис текстів І. Сенька, В. Сенька. Ужгород: Карпати, 1988. 170 с.
11. Максимович М. *Дні та місяці українського селянина*. Київ: Обереги, 2002. 188 с.
12. *Казки зелених гір: Закарпатські казки Михайла Галиці*. Запис., упоряд. та ред. П. Лінтура, І. Чендея; вступ. ст. П. Лінтура. Ужгород: Карпати, 1965. 238 с.

REFERENCES

- Krymskiy, S. (2006). Archetypes of Ukrainian mentality. Problems of the theory of mentality (Рр. 273—299). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Yatchenko, V. (2009). Transformation of ideas about death in Carpathian folklore as an indicator of human existential aspirations. *Scientific bulletin of National University of life and environmental science of Ukraine*, 137, 195—201 [in Ukrainian].
- Potushnyak, F. (1940, 30 august). Demons in folk beliefs. *Ruskaya Pravda*, 181, 3 [in Ukrainian].
- (1955). *Transcarpathian tales of Andriy Kalyna*. Uzhhotod: Transcarpathian regional publish house [in Ukrainian].
- (1972). *Legends of our land*. Uzhhorod: Carpathians [in Ukrainian].
- (2007). Franz fon, M.-L. *Archetypical patterns in fairy tales*. Moscow: Klass [in Russian].
- (1972). *Twelve brothers*. *Transcarpathian tales of Andriy Kalyna*. Uzhhorod: Carpathians [in Ukrainian].
- (1973). *Fairy tales of Bukovyna*. Uzhhorod: Carpathians [in Ukrainian].
- (2003). How it was a long time ago: Legends, retellings, stories, tales and parables of Transcarpathia in the records of Ivan Senko. Uzhhorod: Transcarpathia [in Ukrainian].
- (1988). *Magic bag*. *Ukrainian folk tales, parables, legends, retellings, songs and proverbs recorded by M.I. Shoplyak*. Uzhhorod: Carpathians [in Ukrainian].
- Maksumovych, M. (2002). *Days and months of the Ukrainian peasant*. Kyiv: Oberegy [in Ukrainian].
- (1965). *Tales of green mountains: Transcarpathian tales of Mykhailo Halysia*. Uzhhorod: Carpathians [in Ukrainian].